

મકરંદ દવે

(જન્મ : 13-11-1922, અવસાન : 31-01-2005)

મકરંદ વજેશંકર દવે ‘સાંઈ’ તેઓ રાજકોટ જિલ્લાના ગોંડલના વતની હતા. આઝાદીની ચળવળમાં જોડાયા હતા. અનેક અખબારોમાં કામ કર્યું. તેમણે વલસાડ જિલ્લાના નંદીગ્રામમાં આદિવાસીઓ માટે કાર્ય કર્યું.

‘ઝબૂક વીજળી ઝબૂક’ તેમનો બાળકાવ્ય સંગ્રહ છે. ‘બે ભાઈ’, ‘તાઈકો’, બાળનાટ્ય સંગ્રહો છે. ‘યોગપથ’ અને ‘અંતર્વેદી’ તેમના આધ્યાત્મ ચિંતનનાં પુસ્તકો છે. ‘તરણાં’, ‘જયભેરી’, ‘ગોરજ’, ‘સૂરજમુખી’, ‘સંજ્ઞા’, ‘સંગતિ’, તેમના કાવ્યસંગ્રહો છે. ‘શેણી વિજાણંદ’ ગીત નાટિકા છે. ‘માટીનો મ્હેકતો સાદ’ નવલકથા છે. ‘સત કેરી વાણી’ સંપાદિત ભજનસંગ્રહ છે. તેમને રણજિતરામ સુવર્ણચંદ્રક એનાયત થયો હતો.

ગુજરાતી સાહિત્યમાં પુત્રી વિશેનાં અનેક કાવ્યો છે પણ પુત્રવધૂનું સ્વાગત એક વિરલ કાવ્ય છે. કવિ પુત્રવધૂને લક્ષ્મીજી સાથે સરખાવે છે. એના આવવાથી ઘરમાં સો-સો કમળની સુગંધ આવી તેમ વર્ણવી તેનો મહિમા કરે છે. પુત્રવધૂના આવવાથી ઘરનું સૌંદર્ય કેવું ખીલી ઊઠે છે તેનાં ચિત્રો આપી એને ઘરનું છત્ર અને છાંયડી ગણાવી અદ્ભુત ગૌરવ કરે છે. બંને કુળ ઉજાળનાર પુત્રવધૂના આગમનથી જીવતરની હાશ (નિરાંત)નો ભાવ કવિએ ઉત્તમ રીતે પ્રગટ કર્યો છે.

આજ લખમી આવ્યાં મારે આંગણે
લાવ્યાં સો - સો કમલની સુગંધ,
ઓચ્છવ મારે આંગણે.

મારી અડવી ભીંતોને એનાં આંગળાં
જ્યાં જ્યાં પરશે ત્યાં સોહે શણગાર,
ઓચ્છવ મારે આંગણે.

એને વેણાલે વ્હાલપ નીતરે
એને ટોડલિયે ટહુકાર,
ઓચ્છવ મારે આંગણે.

એ તો ઘરનું છત્ર, ઘરની છાંયડી
ઘરની અગાસીનું ખુલ્લું આકાશ,
ઓચ્છવ મારે આંગણે.

એણે બબ્બે તે કુળને ઉજાળિયાં
હૈયે હૂંફ ને જીવતરની હાશ,
ઓચ્છવ મારે આંગણે.

(‘પરિવાર કાવ્યો’માંથી)

શબ્દ-સમજૂતી

સમાનાર્થી / શબ્દાર્થ

અડવું શણગાર વિનાનું, શોભારહિત; આંગળાં આંગળીઓથી લીંપણમાં કરાતી ભાત; પરશ સ્પર્શ કરવો; ટોડલો (ટોલ્લો) બારસાખના ઉપલા લાકડા આગળ રહેતો છેડો; છત્ર છત્ર; ઉજાળવું ઊજળું કરવું, શોભાવવું

વિરુદ્ધાર્થી

સુગંધ દુર્ગંધ; તડકો છાંયડો; ખુલ્લું બંધ

તળપદા શબ્દો

લખમી લક્ષ્મી; ઓચ્છવ ઉત્સવ; જીવતર જન્મારો, જિંદગી

રૂઢિપ્રયોગો

કુળને ઉજાળવું કુળને શોભાવવું, કુળની પ્રતિષ્ઠા વધે તેવું કાર્ય કરવું

સ્વાધ્યાય

1. પ્રશ્નની નીચે આપેલા વિકલ્પોમાંથી સાચો વિકલ્પ પસંદ કરી ખરાની (✓) નિશાની કરો :

- (1) પુત્રવધૂના આવવાથી જાણે...
(A) લક્ષ્મી આંગણામાં આવ્યાં (B) સો - સો કમલની સુગંધ આવી
(C) આંગણે આજે ઉત્સવ થયો (D) ઉપરના (A) (B) (C) ત્રણેય
- (2) પુત્રવધૂનાં વેણ કેવાં લાગે છે ?
(A) કડવાં ઝેર (B) વહાલ નીતરતાં
(C) કવેણ (D) તોછડાં
- (3) ઘરનું છત્તર બનવું એટલે...
(A) ઘરનો કબજો સંભાળી લેવો (B) ઘરના બધા સભ્યોને સાચવનાર બનવું
(C) ઘર હવે ઘર રહ્યું જ નથી (D) અગાસી ઉપર નવું બાંધકામ કરવું
- (4) ‘ઘરની અગાસીનું ખુલ્લું આકાશ’ વાક્યનો ભાવાર્થ
(A) સ્વચ્છંદીપણું, તડ અને ફડ (B) ઘર, અગાસી અને ખુલ્લું આકાશ
(C) બંધન, ગુલામી અને તિરસ્કાર (D) સન્માન-સ્વતંત્રતા અને સ્વીકાર

2. નીચેના પ્રશ્નનો બે-ત્રણ વાક્યોમાં ઉત્તર લખો :

- (1) ઘરની અડવી ભીંતો હવે શણગારથી કેમ શોભવા લાગી ?

3. નીચેના પ્રશ્નોના સાત-આઠ લીટીમાં ઉત્તર લખો :

- (1) પુત્રવધૂના આગમનથી ઘરમાં આવેલા પરિવર્તનની નોંધ તમારા શબ્દોમાં લખો.
- (2) પુત્રવધૂનું આગમન ઘર માટે ઉત્સવ બની ગયું છે તેમ કવિ શા માટે કહે છે ?

4. નીચેની કાવ્યપંક્તિ સમજાવો :

“એણે બબ્બે તે કુળને ઉજાળિયાં”

વિદ્યાર્થી-પ્રવૃત્તિ

- તમારા ઘરમાં અને પડોશનાં બહેન પરણીને પહેલી વખત સાસરિયામાં આવે એ સમયના ઘરના સભ્યો સાથેના અનુભવો જાણી એની નોંધ તૈયાર કરો.
- તમારા ઘરમાં ભાભી, બહેન કે બાની સાથેના ઘરના અન્ય સભ્યોનો ભાવાત્મક સંબંધ કેવો છે તેની નોંધ કરો.
- ‘દીકરી અને પુત્રવધૂનું ગૌરવ સમાન હોવું જોઈએ.’ એ મુદ્દા પર જૂથચર્ચાનું આયોજન કરો.
- મકરંદ દવેનાં કુટુંબભાવનાં અન્ય કાવ્યો મેળવીને વાંચો.

ભાષા-અભિવ્યક્તિ

- કવિએ લખમી, ઓચ્છવ, છાંયડી, છત્તર જેવા તળપદા શબ્દો વાપરીને પણ કાવ્યનો લય અને મીઠાશ જાળવ્યાં છે.
- કવિએ ‘વેણ’ અને ‘ટોડલો’ શબ્દોને ‘વેણલે’ અને ‘ટોડલિયે’ જેવા લાડવાચક બનાવી એ જ લય અને મીઠાશ જાળવ્યાં છે.
- કવિએ છત્તર સાથે છાંયડીનો વર્ણાનુપ્રાસ મૂક્યો છે. વળી પુત્રવધૂ માટે ‘છાંયડી’ જેવું મૃદુ અને નજાકતભર્યું વિશેષણ વાપરી લાક્ષણિકતા પ્રગટ કરી છે. વળી કવિની કમાલ ‘આવ્યાં’ વાપરવામાં દેખાય છે. પુત્રવધૂની સરખામણી લક્ષ્મીમાતા સાથે કરી છે, દેવીની જેમ એનું માન જાળવવા ‘આવ્યાં’નું સાંકેતિક સૂચન મૂક્યું છે.
- ‘વેણલે વ્હાલપ નીતરે’, ‘ટોડલિયે ટહુકાર’, ‘અડવી ભીંતોને એનાં આંગળાં’, ‘ઘરનું છત્તર ઘરની છાંયડી’ - આ શબ્દચિત્રો પુત્રવધૂને સરસ રીતે રજૂ કરે છે. વળી આવા સરળ શબ્દોથી પણ કેવું સક્ષમ આલેખન થઈ શકે છે એનો ઉત્તમ નમૂનો કવિ આપી દે છે.

શિક્ષકની ભૂમિકા

પોતાની દીકરી અને પુત્રવધૂમાં ભેદ કરતાં પરિવારોની સંખ્યા આપણા સમાજમાં ઓછી નથી, પરંતુ દીકરી કરતાં પણ પુત્રવધૂને વિશેષ આવકાર આપનાર પરિવારો પણ આપણા સમાજમાં હયાત છે.

પુત્રવધૂ એ અજાણી વ્યક્તિ... બીજા ઘરની વ્યક્તિ એવો ઉપેક્ષિત વ્યવહાર પુત્રવધૂમાં અસલામતીની ભાવના પેદા કરે છે. કાવ્યમાં સૂચવાયું છે તેમ પુત્રવધૂને ‘લક્ષ્મી’, ‘પરિવારનું અભિન્ન અંગ’, ‘કુટુંબનું ગૌરવ’, ‘કુળદીપિકા’ સ્વરૂપે જોવાની અને સ્વીકારવાની જરૂર છે. જે ઘરમાં આવું બને છે તે ઘર ‘સ્વર્ગથી પણ સુંદર’ બને તેવો ભાવ આ ગીતમાં વ્યક્ત થયેલ છે તેની સ્પષ્ટતા કરવી.

ભાષાકીય અભિવ્યક્તિની વિશેષતા અને પુત્રવધૂના આગમનથી સર્જાયેલા ઉત્સવના માહોલને આનંદના કેન્દ્રસમાં ઉદાહરણોથી રજૂ કરાયાં છે તે સ્પષ્ટ કરવું. ગુજરાતીમાં પુત્રવધૂની પ્રતિષ્ઠા કરતાં ખૂબ ઓછાં કાવ્યો લખાયાં છે તે તરફ વિદ્યાર્થીઓનું ધ્યાન દોરવું.

